

AKADÉMIAI KIADÓ

Török László (1941–2020)

Archaeologiai Értesítő

146 (2021) 265–270

DOI:

10.1556/0208.2021.00015

© 2021 Akadémiai Kiadó, Budapest

NEKROLÓG

2020. szeptember 17-én, életének 80. évében elhunyt Török László ókortörténész, régész, nubiológus, az egyiptomi hellénisztikus művészet kutatója, az MTA rendes tagja, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont kutató professzor emeritusa.

„Ily rövid idővel a halála után három évtizednyi kutatói tevékenységét aligha tudjuk még kellőképpen értékelni...” – állapította meg e folyóirat hasábjain három és fél évtizeddel ezelőtt hajdani mesterét, Castiglione Lászlót méltatva, annak munkásságát a szakterületet belülről ismerő magabiztosságával széles kontextusba helyező Török.¹ Török Lászlóra emlékezve bizton állíthatjuk: a monumentális életmű értékelését nem a halála óta eltelt idő rövidege nehezíti; sokkal inkább a rendkívül eredményes tudományos életút során született művek hosszú sora és tematikai gazdagsága, amelyet egy-egy kutató ma már aligha képes átlátni a maga teljességében. Szerény megemlékezésünk ezért kísérletet sem tehet a húsznál is több önálló monográfia és a százat meghaladó számú szaktanulmány tudományos eredményeinek összegző értékelésére – e munkák pusztá felsorolása is szétfeszítené írásunk kereteit. Az életműre tekintve ezért arra teszünk kísérletet, hogy a magyar régészet nemzetközi hírű kutatóegységé, a kolléga és a barát alakjára emlékezve munkamódszerének és tudományos világlátásának azon pontjait idézzük fel, amelyek a Nílus-völgy régészetét csak távolról figyelő, vagy azzal kapcsolatba sem kerülő hazai szakemberek számára is tanulságokkal szolgálnak.

Török László szakmai pályafutását építészként kezdte – legalábbis, amint későbbi visszatekintésében fogalmazott, „arra a negyedórára, amíg átvettem a diplomámat, és betettem a táskámba”.² Az építészképzéshez a családi háttér jelentette kényszer vezette: osztályellenségnek számító származásával az 1950-es évek végén nem remélhetett felvételt nyerni a művészettörténet szakra. Ha szisztematikus művészettörténeti képzést építészként minden korszakról nem is kaphatott, az építészettörténeti tanulmányain keresztül mégis aktív kapcsolatban maradhatott érdeklődésének fő tárgyával. Építészettörténet professzora ajánlotta egyetemi tanulmányainak végeztével Gerevich László, az MTA Régészeti Kutatócsoportjának akkori igazgatója figyelmébe, aki 1964-ben munkatársai közé fogadta. Az akkoriban a budai királyi palota feltárási eredményeinek közlésén dolgozó Gerevich lehetőséget látott Török építészmérnöki szaktudásában és a budai emléktárgy feldolgozása során adódó feladatokkal bízta meg. Kettejük munkakapcsolata azonban nem alakult ideálisan – igazgatója többek között nem támogatta fiatal pályatársa doktori témaválasztását. A kora Árpád-kori palmettás kőfaragványok kérdését ugyanis, amelyet Török doktori kutatásának témájává tett, Gerevich maga tervezte feldolgozni. A disszertáció végül elkészült,³ a körülmények megromlása azonban egy adott pillanatban arra ösztönözte a fiatal kutatót, hogy benyújtsa a felmondását. A helyzetet végül a klasszika archaeológus Castiglione László mentette meg. Maga mellé véve Török Lászlót, létrehozta a Régészeti Intézet klasszika archaeológiai kutatócsoportját, kollégájának pedig egy egyiptomi ösztöndíjat ajánlott a figyelmébe. Ezt elnyerve Török 1967-ben Egyiptomba utazott – az ott eltöltött idő végül egész további életére és tudományos munkásságára alapvető hatást gyakorolt.

Egyiptomban elsősorban a kairói Kopt Múzeumban látott késő ókori emléktárgy keltette fel az érdeklődését. Amint erre az időszakra később visszaemlékezve gyakran hangsúlyozta, leginkább az zavarta, hogy nem értette a múzeumban kiállított faragványokat. Ez az érzés hozta magával azt a belső késztetést, amely az egyiptomi késő ókori – a kutatásban leggyakrabban kopt néven illetett – művészet kérdéseiben való elmélyedésre ösztönözte.

E-mail: bollokadam@yahoo.de

¹TÖRÖK 1984, 250.

²GRÉCZI–TÖRÖK 2014.

³TÖRÖK 1970a.

A mából visszatekintve világosan látható, hogy Török szerencsés pillanatban kapcsolódott be a „kopt” művészet kutatásába. Az 1967-es egyiptomi utazása előtti években megjelent utolsó nagy összefoglalók, amelyek a „kopt” szobrászatról,⁴ illetve a „Kopt művészet – Kereszténység a Nílus-völgyében”⁵ című kiállítás kapcsán készültek, még a késő ókori egyiptomi művészet 19. század végi – 20. század eleji tudományos felfedezésének idejéből öröklött előítéletektől és mély félreértésektől voltak terhesek. Saját első, 1970-ben nyomtatásban megjelent késő ókori egyiptomi témájú dolgozatával szinte egy időben, 1969-ben látott ugyanakkor napvilágot Hjalmar Torp nagy hatású tanulmánya, amely e mélyen gyökerező alapvető félreértések egyikét tisztázta végérvényesen. A norvég kutató – akivel Török haláláig jó barátságot ápolt – kimutatta, hogy az 1890-es években Édouard Naville által az ókori Heracleopolis Magna (régebbi arab formában Ahnas, ma Ihnaszija el-Medina és Ihnaszija Umm el-Kimam) temetőjében feltárt épület faragványai az ásató elképzelésével szemben egykor nem egy keresztény templomot, hanem egy családi megrendelésre készült díszes sírépítményt díszítettek. Az új meghatározás a mitológiai alakokkal díszített faragványok értelmezése előtt is új utakat nyitott. Világossá vált, hogy azok nem értelmezhetők a vidéki egyiptomi lakosság „nemzeti” művészetének emlékeiként, díszítőrendszerük üzeneteként pedig nem a hellenisztikus kultúrával és a kereszténységgel szembeni kulturális ellenállást és a hagyományos egyiptomi vallási képzetekhez való ragaszkodást fedezhetjük fel, amint azt a kutatók évtizedeken keresztül ismételték. Felismerve, hogy a faragványok valójában egy sírépítmény részét képezték, logikusan adódott a következtetés, miszerint azokat egy, a halálról és azt követő létállapotról az elképzeléseit még a Kr. u. 4–5. században is a hellenisztikus művészet hagyományos képeivel kifejező meg-

rendelő készítette.⁶ Torp elemzése így jelentős áttörést hozott, megnyitva az utat a „kopt” művészet visszaállítására előtt annak valós késő ókori kontextusába: a mediterrán világ egészének korabeli művészeti áramlatai közé.

Ez utóbbi téren – még Torp nagy hatású írásának megismerése előtt – fontos módszertani kiindulópontot jelentett Török 1970-es tanulmánya, amely a Heracleopolis Magna-i faragványok kronológiai helyzetét vette vizsgálat alá. Felismerve annak a számos elődje által figyelmen kívül hagyott alapvető ténynek a központi jelentőségét, hogy egy művészettörténeti elemzés sem állhat biztos lábakon a vizsgált emléktárgy pontos időrendi viszonyainak ismerete nélkül, kísérletet tett az általa kiválasztott faragványcsoport készítése idejét a korábbiaknál pontosabban meghatározni. A késő ókori egyiptomi emléktárgy sajátos kutatási helyzete a feladat összetettségét növelte azáltal, hogy a vizsgálható művészeti alkotások zömmel egykori kontextusukból kiszakítva – múzeumi gyűjtemények „szórvány” darabjaként vagy a szükséges stratigráfiai megfigyelések nélkül végzett „ásatások” eredményeként – voltak ismertek. Török ezért a kronológiai fogódzókat stíluskritikai vizsgálatokkal próbálta azonosítani, az egyiptomi késő ókori művészet emlékein a római mediterrán művészet időrendileg jobban ismert változásainak jeleit keresve, azzal mintegy „szinkronizálva” az általa vizsgált faragványokat.⁷ Habár e fiatalkori írásában megfogalmazott elképzeléseket később a hitelesítő ásatások új adatai és az újonnan előkerült emléktárgy ismeretében finomította,⁸ a módszertani megközelítés: az egyiptomi emléktárgy mediterrán kontextusban történő vizsgálata és a stíluskérdések iránti érzékenység végigkísérte tudományos munkásságát.

Egyiptomból hazatérve a „kopt” művészet mellett egy további tudományterülettel is kapcsolatba került. Castiglione

⁴BECKWITH 1963.

⁵*Koptische Kunst – Christentum am Nil*, Essen 1963. Ennek változatai kerültek bemutatásra 1964-ben Bécsben, Párizsban és Zürichben.

⁶TORP 1969. E tanulmány historiográfiai helyét Török külön írásban elemezte: TÖRÖK 2005a.

⁷TÖRÖK 1970b.

⁸TÖRÖK 1990a; TÖRÖK 2003; TÖRÖK 2005c.

ugyanis felajánlotta neki, hogy bekapcsolódhat az 1964-ben az UNESCO koordinálásával az asszuáni gát felépítése előtt zajló leletmentések során a Régészeti Kutatócsoport missziója által Abdallah Nirqinél feltárt késő ókori–kora középkori núbiai falusias település feldolgozásába.⁹ Ennek, valamint a kairói múzeumban látott ballanai és qustuli temetkezéseknek a figyelmét felkeltő leletei kapcsán kezdett elmerülni az akkoriban az UNESCO-kampány során végzett feltárások nyomán megélnéknél nubiológiai kutatásban. Ezen érdeklődése és egy újabb szerencsés véletlen következtében 1971-ben hosszabb időt tölthetett Kelet-Berlinben, ahol a formálódó nubiológia diszciplínájának egyik alapítója, Fritz Hintze (1915–1993) mellett a Berlini Humboldt Egyetem Egyiptológiai és Szudánrégészeti Tanszéke szudáni expedíciója ásatási anyagán dolgozva fordult az érdeklődése a késő ókori mellett a térség történetének korábbi korszakai felé.

Núbia történetének, anyagi és szellemi kultúrájának, a középső Nílus-völgy Kr. e. 8. – Kr. u. 5. századi történetének és régészetének (napatai és meroitikus korszakok) a feltárásába aktívan bekapcsolódva olyan lehetőség nyílt meg előtte, amely a 20. század utolsó harmadában már csak kevés ókorkutatónak adatott meg: egy születőben lévő diszciplína alapjainak letételében, egy szaktudomány módszertani és ismereti alapjainak kialakításában vehetett részt.

Érdeklődésének homlokterében ekkoriban két nagy kérdéskör állt. Egyfelől a térségre vonatkozó szöveges forrásanyag összegyűjtésének és kritikai feldolgozásának igénye vezette a kutatásait, amely nélkül a történeti rekonstrukcióhoz aligha lehetett volna érdemben hozzákezdni. Másfelől a meroitikus kori és a Kr. u. 5–6. századi régészeti emlékek kormeghatározása foglalkoztatta, ezen anyagi kultúra folyamatait és változásait elemezte, amely végső soron lehetővé tette az e leletanyagot az egyiptomi kultúrához fűző viszonyrendszer feltárását. Sokszorosára bővítve az addig figyelembe vett szöveges történeti forrásanyagot, 1979-es, majd 1986-os monográfiáiban és az ezekhez csatlakozó tanulmányaiban mindenekelőtt a középső Nílus-völgyi ókori államalakulatok politikai és ideológiai szerkezetének vizsgálatát és a régészeti kultúrák történeti értelmezését állította figyelmének középpontjába.¹⁰ Ennek munkaszakaszaként tárta fel a kusita királyságideológia különböző ikonográfiai forrásait is, s innen jutott el a Kr. e. 7–3. századi núbiai állam mint több fővárosú „vándorló” királyság máig mélyen ható meghatározásához.¹¹

Az 1970-es évektől kutatásainak fő súlypontja ugyan egyértelműen Núbia és fokozatosan az ókor korábbi évszázadai felé tolódott el, a késő ókor évszázadai iránti élénk érdeklődését mindvégig megőrizte. Világosan jelzik ezt egyrészt a ballanai és qustuli temetőből előkerült emlékeket szisztematikusan újraértékelő tanulmányai,¹² és az 1988-ban Núbia késő ókoráról közzétett szintézise.¹³ De nem távolodott el

Egyiptomtól sem: két évtized múltán felülvizsgálta első „kopt” témájú írásának fő tételeit,¹⁴ majd az 1990-es években elkészítette a magyarországi közgyűjteményekben őrzött „kopt” tárgyakat feldolgozó elemző katalógusokat, illetve a Szépművészeti Múzeum hellénisztikus és római kori terrakottáinak a katalógusát.¹⁵ Ezeket a minden további elemzés alapjául szolgáló gyűjteményi feldolgozásokat a kezdetektől központi jelentőségűnek tartotta,¹⁶ így érthető, hogy maga is nagy kedvvel vállalkozott a magyarországi kötetek megvalósítására. Az 1990-es éveket ugyanakkor így is nagy nubiológiai vállalkozásai fémjelezték, és a késő ókori Egyiptomhoz csak a következő évtized első felében tért vissza újra. Ennek apropóját a Szépművészeti Múzeumban 2005-ben az ő kurátorságával szervezett, az „A fáraók után: a kopt művészet kincsei Egyiptomból” című kiállítás jelentette. Ehhez kapcsolódva magyarul és angolul közzétette a kiállítás anyagának elemző katalógusát. Emellett egy önálló kötetben összegezte a „kopt” művészetről négy évtized alatt magában felépített képet megírta a 3–7. századi egyiptomi művészet történetét.¹⁷ Az utóbbi monográfia jelentőségét mi sem jelzi pontosabban, mint a 2008-ban megrendezett 9. Nemzetközi Koptológiai Kongresszus számára az egyiptomi késő ókori és keresztény művészet kutatásának akkori aktuális állásáról és előrehaladásáról számvetést készítő Cécilia Fluck szavai. A késő antik egyiptomi tárgyi kultúra vezető szakembere, összehasonlító Török 2005-ös „kopt” művészettörténetét Judith McKenzie-nek az Alexandria és Egyiptom Kr. e. 300 és Kr. u. 700 közötti építészetét tárgyaló kötetével,¹⁸ Török munkáját az oxfordi professzoránál pozitívabban értékelte.¹⁹

Kutatómunkája iránti elkötelezett szeretetét és lenyűgöző munkatempóját mi sem mutatja pontosabban, mint az 1990-es években a hazai gyűjtemények elemző katalógusai mellett megszületett kulcsfontosságú kézikönyvek sora. Ebben az időben egyszerre fordult a történeti összegzéshez és az általa elhanyagoltnak érzett területek felderítéséhez azok előzményeinek felmérésén keresztül. A núbiai állam és állammitoszájának genezisével foglalkozó áttekintése már nem csupán az ókori núbiai királyságideológia sajátosságát és történeti változásait térképezte fel, de annak összefüggéseit a faraonikus egyiptomi állammitoszával is részletesen bemutatta.²⁰

Korszakos jelentőségű volt az ókori középső Nílus-völgyre vonatkozó történeti bizonyítóanyag, az írott források teljes körű összegyűjtésére és modern forráskritikai apparátussal ellátott közlésére 1992-ben általa a Bergeni Egyetem (Norvégia) Ókortudományi Tanszékén létrehozott nemzetközi munkaközösség. Munkájuk eredménye egy a nubiológiában és a meroitiztikában ma már alapvető munkaeszköznek tekintett négykötetes mű, a *Fontes Historiae Nubiorum*, melyben a hieroglif és démotikus egyiptomi, a görög, latin, meroitikus és kopt nyelvű források eredeti nyelvű közlése, angol

⁹Az e munka eredményeként született számos cikket egy kötetbe gyűjtve lásd: CASTIGLIONE et al. 1979.

¹⁰TÖRÖK 1979a; TÖRÖK 1986a.

¹¹TÖRÖK 1987b; TÖRÖK 1990b; TÖRÖK 1992.

¹²Pl. TÖRÖK 1979b; TÖRÖK 1986b; TÖRÖK 1995a.

¹³TÖRÖK 1988b.

¹⁴TÖRÖK 1990a.

¹⁵TÖRÖK 1993a; TÖRÖK 1993b; TÖRÖK 1995b.

¹⁶TÖRÖK 1970a, 163–164; TÖRÖK 1977, 70.

¹⁷TÖRÖK 2005b; TÖRÖK 2005c; TÖRÖK 2005d.

¹⁸MCKENZIE 2007.

¹⁹FLUCK 2016.

²⁰TÖRÖK 1995c.

fordításuk, valamint filológiai elemzésük és történeti kommentárjuk található.²¹

A legmagátólértendőbbnek és a feladat másik részének tekintette, hogy azonos gondossággal forduljon az alapvetőnek tekintett régészeti forrásanyaghoz a kettő termékeny szembeállításától várható eredmények reményében. Ebből a megfontolásból fogott hozzá a Meroé-Városban az első világháborúval megszakadt angol ásatások eredményeinek publikálásához, de ugyanez az igény, az elemzés pusztán lehetőségének megteremtése vezérelte a középső Nílus-völgyi vázafestészet beható vizsgálatakor is.²² Az előbbi munka jelentőségét érzékelteti, hogy a Meroé-Város-i feltárások anyagának közzétételével első ízben teremtette meg annak a lehetőségét, hogy a núbiai anyagi kultúrát egy királyi központ kultúrájához viszonyítva lehessen vizsgálni.

A részletkérdéseket elemző tanulmányaiban született és a *Fontes Historiae Nubiorum* eredményei együtt teremtették meg az alapját annak, hogy megírassa a középső Nílus-völgy ókori történetének alapvető fontosságú kézikönyvét, majd az ebből kinövő, mentalitás-történeti monográfiáját, amelyek mindenekelőtt egy, a kulturális perifériák szélesebb tanulmányozásához is paradigmatiszmas új olvasatot nyújtottak.²³

A 2000-es évek második felétől, így az általa akkor már évtizedek óta kutatott témát: az egyiptomi és núbiai kultúra viszonyát, az egyiptomi kulturális elemek núbiai jelenlétének és hatásának valós természetét egy részben új nézőpontból kezdte vizsgálni. Az egyiptomi–núbiai határvidék történetét az érintkezések terén kimutatható hosszú távú folyamatok megértése érdekében előbb a Kr. e. 3700 és Kr. u. 500 közötti négy évezred távlatában elemezte.²⁴ Majd az elemzés fókuszát ismét szűkebbre vonva a hellénisztikus kultúra núbiai megjelenési formáit vette vizsgálat alá a tőle megszokott módszerrel, az alexandriai udvar közvetítő szerepét az elemzés központjába állítva, végül az egyedi esetből kiindulva finoman körvonalazott általános kultúrtörténeti tanulságokat megfogalmazva.²⁵ Az egyiptomi formák mögött meghúzódó núbiai mondanivaló feltárása, a hellénisztikus művészet kifejezőeszközeinek elterjedése, illetve általánosságban: a forma kölcsönzésére ösztönző mozgatórugók megértése – saját megfogalmazásában: a kultúraátvétel értelme – élete végéig foglalkoztatta. Erről tanúskodik a témának szentelt önálló kötete²⁶ éppúgy, mint az utolsó, befejezetlenül maradt monográfiája, amely Alexandria jórészt elvesztett hellénisztikus művészetét vizsgálta, elsősorban annak a fővárostól távolabb fekvő helyeken korunkra maradt kulturális kisugárzásának emlékeit azonosítva és elemelve.

Az utóbb röviden említett kötetek talán minden másnál egyértelműbben világítják meg tudományos szemléletének egyik sarokkövét. Vallotta, hogy ahol a múlt emberének cselekedeteiben nem vagyunk képesek felismerni az önkifejezésre való törekvést és az önálló kreativitást, ott nem annyira

az utóbbi korlátaival találjuk szembe magunkat, mintsem a saját kutatói szemléletünkével, amely ezért revízióra és megújításra szorul. Ez a törekvés érhető tetten a núbiai szellem minél mélyebb megismerését célzó munkáiban, amint ennek a megnyilvánulását láthatjuk a „kopt” művészetet a kor mediterrán művészetéről ismert összkép keretei közé visszahegyező értelmezésért folytatott fél évszázados küzdelmében is. Ugyanez jelenik meg virtuóz módon az alexandriai hellénisztikus művészetet tárgyaló monográfiája eddig egyetlen, rövid összegzésből ismert tanulmányában, mely a Tuna el-Gebel-i Petosiris-sír újszerű, mesteri elemzését tárja az olvasó elé.²⁷ E munkái egyben tudományos módszerének egy további központi elemét is megvilágítják. Életművének egészén végigvonul az egységben látás igényének szisztematikus érvényesítése. Ennek alapfeltétele a szöveges és a tárgyi források, valamint a történeti, a régészeti és a művészettörténeti kutatás eredményeinek – Török Lászlót jellemző – egységben kezelésének képessége. Amint az is, hogy Egyiptom és Nubia hellénisztikus, római és késő ókori művészetének emlékeit elemezve mindig a teljes mediterrán világ kontextusában igyekezett ezekre tekinteni – mindeközben természetesen sohasem megfeledkezve a helyi kulturális előzményekről és a kor politikai-társadalmi viszonyairól.

Tudományos alkotói módszerének további meghatározó vonásaként emelhető ki az a soha nem szűnő érdeklődés, amely arra vezette, hogy újabb adatok és szempontok felmerülésével a korábban általa tárgyalt témákhoz újra és újra visszatérjen, és nemegyszer saját korábbi megállapításait pontosítsa, revidálja, vagy éppen támassza alá újabb érvekkel. E szemlélet kifejező példája Török László két utolsó nyomtatásban megjelent kötete. Az egyikben Hérodotosz Nubiáról szóló leírását vizsgálta meg újra, mintegy két évtizeddel azután, hogy a *Fontes Historiae Nubiorum*ban közölt forrásrészletekhez elkészítette a kommentárokat.²⁸ A másik kötet az ókori Nubia történetének korszakolását vizsgálja a kutatásban hagyományosan napatai és merotikus időszakokra osztott évszázadok finomabb belső időrendjéről alkotott elképzeléseinek összegzésével – ezzel egy olyan témára összpontosítva, amelyhez az 1970-es évek óta újra és újra visszatért közleményeiben.²⁹ E kutatói attitűd világosan jelzi: soha semmilyen problémát nem tekintett lezártnak, amint saját álláspontját sem védelmezte a források tanúságával szemben pusztán azért, mert egy korábbi tanulmányában amellet foglalt állást. Saját maga által meggyőzőnek talált következtetései mellett azonban a vitában is kitartott.

Tudományos szemléletének folytonos megújításában döntő szerepe volt a világ tudományosságára öröklé nyitott szellemének. Élénk érdeklődéssel követte a nyugati világ tudományosságában az elmúlt fél évszázadban felbukkanó újabb és újabb megközelítésmódokat, támaszkodva azok közül a munkájában hasznosnak bizonyuló elemzési szempontokra és módszerekre. Az alapvetően a hagyományos ókortörténeti és művészettörténeti módszertant magához közel állónak érző tudományos beállítottsága soha nem

²¹EIDE et al. 1994; EIDE et al. 1996; EIDE et al. 1998; EIDE et al. 2000.

²²TÖRÖK 1997a; TÖRÖK 1988a; TÖRÖK 1987a.

²³TÖRÖK 1997b; TÖRÖK 2002.

²⁴TÖRÖK 2009.

²⁵TÖRÖK 2011a.

²⁶TÖRÖK 2011b.

²⁷TÖRÖK 2017.

²⁸TÖRÖK 2014.

²⁹TÖRÖK 2015.

akadályozta meg abban, hogy a modern világ által felkínált eszközkészlet eredményeire a maguk teljességében támaszkodjon. Bár a „kopt” művészet emlékeinek keltezésében évtizedeken keresztül erőteljesen épített saját stíluskritikai megfigyeléseire, mindig hangsúlyozta, hogy ezek nem többek „művészettörténeti hipotéziseknél”,³⁰ amelyek ellenőrzéséhez megfelelően dokumentált új ásatásokra lenne szükség. Ezért is fogadta nagy örömmel a késő ókori textilek kronológiájának kutatását új alapokra helyező radiokarbon vizsgálatok elterjedését, amelyek egyrészt ugyan számos saját korábbi keltezésének megváltoztatására ösztönözték, másrészt azonban korábban nem látott bizonyosságot tettek számára lehetővé a „kopt” művészet folyamatainak jobb megértésében.

Török László életének első és egyetlen munkahelye az MTA Régészeti Intézete volt, ahol bár az őt új pályára állni segítő mestere, Castiglione László halála után kutatási területével magára maradt, a kutatóintézet által biztosított módon, széles kutatói szabadságot élvezett, amely későbbi visszatekintése szerint is alapvetően segítette hozzá a saját maga számára kitűzött tudományos programok megvalósításához. Hozzá fordul kollégáival pedig soha nem szűnt meg megosztani tudását, tapasztalatát és kutatói módszerének általánosan hasznosítható tanulságait. Hazai szellemi háttérrel jelentős részben az ELTE Ókortörténeti Intézete Egyiptológia Tanszékén és a Szépművészeti Múzeum Antik Osztályán dolgozó kollégáival fenntartott szoros szakmai együttműködései és barátságai jelentették; a Tanszék életébe címzetes egyetemi tanárként is bekapcsolódott. Szakmai és személyes kötődését jelzi a 2009-ben az ELTE Ókortudományi Intézet Egyiptológiai Tanszékének szervezésében és az OKM védnökségével, a kairói Egyiptomi Múzeumban a Tanszék által Egyiptomban végzett ásatásokról beszámoló kiállítás és ennek tudományos igényű katalógusának létrehozásában vállalt központi szerepe. Amint 2010-ben díszelőadója volt az egyiptológia egyetemi oktatásának százéves évfordulóján rendezett, szakmai önreflexiónak is alkalmat teremtő ünnepi ülésnek is.³¹

Török László tudósi habitusa azonban aligha érthető meg a művészetekért, különösen is az irodalomért, a klasszikus zenéért és az iparművészetért rajongó, széleskörűen tájékozott művelt polgár alakjának felidézése nélkül. Szellemének megalkuvást nem tűrő igényessége, megjelenésének és szavainak mindig kifogástalan eleganciája éppen úgy e polgári ideált tükrözte, mint a magát a személyes tereiben a megelőző évszázadok berendezési tárgyaival és emlékeivel körülvéve attitűd. Vallotta, hogy nincs oly jelentéktelennek látszó múltbéli tárgy, amelyből ne tanulhatnánk az egykori társadalmakról és saját magunkról valamit. E szemlélet vezette kutatása során éppen úgy, mint az élet minden más területén. Erre tanította személyes példáján keresztül kollégáit és barátait, ahogyan e világlátást ismerhetjük meg könyvein és tanulmányain keresztül, amelyekben a korszakos tudós és a művelt polgár örökre velünk marad.

Bács Tamás – Bollók Ádám

³⁰TÖRÖK 2003, 96.

³¹BÁCS et al. 2009; TÖRÖK 2011c.

IRODALOM

- BÁCS, TAMÁS ANTAL–FÁBIAN, ZOLTÁN IMRE–SCHREIBER, GÁBOR–TÖRÖK, LÁSZLÓ (eds)
2009 *Hungarian Excavations in the Theban Necropolis: A Celebration of 102 Years of Fieldwork in Egypt. Catalogue for the Temporary Exhibition in the Egyptian Museum, Cairo, 6 November 2009 – 15 January 2010.* Budapest.
- BECKWITH, JOHN
1963 *Coptic Sculpture 300–1300.* London.
- CASTIGLIONE, LÁSZLÓ–BARKÓCZI, LÁSZLÓ–SALAMON, ÁGNES–HAJNÓCZI, GYULA–KÁKOSY, LÁSZLÓ–TÖRÖK, LÁSZLÓ
1979 *Abdallah Nirqi 1964: The Hungarian Excavation in Egyptian Nubia.* Budapest.
- EIDE, TORMOD–HÄGG, TOMAS–PIERCE, RICHARD HOLTON–TÖRÖK, LÁSZLÓ
1994 *Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region between the Eighth Century BC and the Sixth Century AD. Vol I: From the Eighth to the Mid-Fifth Century BC.* Bergen.
1996 *Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region between the Eighth Century BC and the Sixth Century AD. Vol II. From the Mid-Fifth to the First Century BC.* Bergen.
1998 *Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region between the Eighth Century BC and the Sixth Century AD. Vol. III. From the First to the Sixth Century AD.* Bergen.
2000 *Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region between the Eighth Century BC and the Sixth Century AD. Vol. IV. Corrigenda and Indices.* Bergen.
- FLUCK, CÄCILIA
2016 *Late Antique and Christian Art in Egypt: Progress in Research between 2004 and 2008.* In: Buzi, P.–Campali, A.–Contardi, F. (eds): *Coptic Society, Literature and Religion from Late Antiquity to Modern Times: Proceedings of the Tenth International Congress of Coptic Studies, Rome, September 17th–22th, 2012 and Plenary Reports of the Ninth International Congress of Coptic Studies, Cairo, September 15th–19th, 2008.* Vol. I. *Orientalia Lovaniensia Analecta 247.* Leuven, 259–296.
- GRÉCZI, ENIKŐ–TÖRÖK, LÁSZLÓ
2014 „Mindent mindig újra kell gondolni”. Gréczi Enikő beszélgetése Török Lászlóval. *MúzeumCafé 40/2*, 108–113.
- MCKENZIE, JUDITH
2007 *The Architecture of Alexandria and Egypt, 300 B.C.–A.D. 700.* Pelican History of Art. New Haven–London.
- TÖRÖK, LÁSZLÓ
1970a *Leda Christiana: The Problem of the Interpretation of Coptic Sculpture with Mythological Motifs.* *Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia* 4, 101–112.
- TÖRÖK, LÁSZLÓ
1970a XI. századi palmettás faragványaink és a szekszárdi vállkő (The XIth Century Carved Stones with Palmette Decoration and the Chamfer from Szekszárd). Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1, 96–154.
1970b *On the Chronology of the Ahnas Sculpture.* *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22, 163–182.
1977 *Recenzió: „H. Zaloscer, Die Kunst im christlichen Ägypten. Wien–München, Verlag Anton Schroll&Co., 1974”.* *Bibliotheca Orientalis* 34/1–2, 64–70.
1979a *Economic Offices and Officials in Meroitic Nubia: A Study in Territorial Administration of the Late Meroitic Kingdom.* *Studia Aegyptiaca* V. Budapest.
1979b *The Art of the Ballana Culture and its Relation to Late Antique Art.* *Meroitica* 5, 85–100.

- 1984 Castiglione László, 1927–1984. *Archaeologiai Értesítő* 111, 250–252.
- 1986a Der meroitische Staat 1: Untersuchungen und Urkunden zur Geschichte des Sudan im Altertum. *Meroitica* 9. Berlin.
- 1986b An Early Christian Silver Reliquary from Nubia. In: Feld, O.–Peschlow, U. (Hrsg.): *Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst*, Teil 3. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 10,3. Mainz, 59–61.
- 1987a Meroitic Painted Pottery: Problems of Chronology and Style. *Beiträge zur Sudanforschung* 2, 75–106.
- 1987b The Royal Crowns of Kush. A Study in Middle Nile Valley Regalia and Iconography in the 1st Millennium B. C. and A.D. *Cambridge Monographs in African Archaeology* 18. Oxford.
- 1988a Geschichte Meroes. Ein Beitrag über die Quellenlage und den Forschungsstand. In: Haase, W.–Temporini, H. (Hrsg.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II: Principat*, 10: Politische Geschichte (Provinzen und Randvölker: Afrika mit Ägypten). Berlin, 107–341.
- 1988b Late Antique Nubia: history and archaeology of the Southern Neighbour of Egypt in the 4th–6th c. A.D. *Antaeus* 16. Budapest.
- 1990a Notes on the Chronology of Late Antique Stone Sculpture in Egypt. In: Godlewski, W. (ed.): *Coptic Studies: Acts of the Third International Congress of Coptic Studies*, Warsaw, 20–25 August, 1984. Warsaw, 437–484.
- 1990b The Costume of the Ruler in Meroe. Remarks on Its Origins and Significance. *Archéologie du Nil Moyen* 4, 151–202.
- 1992 Ambulatory Kingship and Settlement History. A Study on the Contribution of Archaeology to Meroitic History. In: Bonnet, Ch. (ed.): *Études nubiennes, conférence de Genève: actes du VIIe Congrès international d'études nubiennes*, 3-8 septembre 1990. I. Communications principaux. Genève, 111–126.
- 1993a Coptic Antiquities. Vol. 1: Stone Sculpture, Bronze Objects; Ceramic Coffin Lids and Vessels; Terracotta Statuettes, Bone, Wood, and Glass Artefacts. *Monumenta antiquitatis extra fines Hungariae reperta* 2. *Bibliotheca Archaeologica* 11. Roma.
- 1993b Coptic Antiquities. Vol. 2: Textiles. *Monumenta antiquitatis extra fines Hungariae reperta* 3. *Bibliotheca Archaeologica* 12. Roma.
- 1995a Egyptian Late Antique Art from Nubian Royal Tombs. In: Moss, C.–Kiefer, K. (eds): *Byzantine East, Latin West. Art-Historical Studies in Honor of Kurt Weitzmann*. Princeton, 91–97.
- 1995b Egyptian Terracottas of the Hellenistic and Roman Periods. *Monumenta antiquitatis extra fines Hungariae reperta* 4. *Bibliotheca Archaeologica* 15. Roma.
- 1995c The Birth of an Ancient African Kingdom: Kush and her Myth of the State in the First Millennium BC. *Cahiers de recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille, Supplement* 4. Lille.
- 1997a Meroe City: An Ancient African Capital: John Garstang's Excavations in the Sudan, with contributions by I. Hofmann and I. Nagy. Vols. I–II. *EES Occasional publications* 12. London.
- 1997b The Kingdom of Kush. *Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization. Handbuch der Orientalistik, Erste Abteilung: Der Nahe und Mittlere Osten* 31. Leiden–New York–Köln.
- 2002 The Image of the Ordered World in Ancient Nubian Art. *The Construction of the Kushite Mind (800 BC–300 AD). Probleme der Ägyptologie* 18. Leiden–Boston–Köln.
- 2003 “A Heap of Stones”: Aspects of the Architectural Sculpture from Heracleopolis Magna/Ahnas. *Bulletin de la Société d'Archéologie Copte* 42, 73–98.
- 2005a Thirty-Four Years after “Leda Christiana”. *Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia* 18, 217–251.
- 2005b A fáraók után: a kopt művészet kincei Egyiptomból. Budapest.
- 2005c After the Pharaohs: Treasures of Coptic Art from Egyptian Collections. Budapest.
- 2005d Transfigurations of Hellenism: Aspects of Late Antique Art in Egypt AD 250–700. *Probleme der Ägyptologie* 23. New York–Leiden–Köln.
- 2009 Between two worlds: the frontiers region between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC–500 AD. *Probleme der Ägyptologie* 29. Leiden–Boston.
- 2011a Hellenizing Art in Ancient Nubia 300 BC–AD 250 and its Egyptian Models: A Study in “Acculturation”. *Culture and History of the Ancient Near East* 53. Leiden–Boston.
- 2011b Adoption and Adaptation: The Sense of Culture Transfer between Ancient Nubia and Egypt – A kultúraátvétel értelme: Egy ókori nilus-völgyi eset. Budapest.
- 2011c Magyar egyiptológia Mahler Ede kinevezésétől napjainkig. In: Bács, T.–Dezső, T.–Niederreiter, Z. (szerk.): *100 év után: Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján*. Budapest, Magyarország, 2010. 10. 28. – 2010. 10. 29. Budapest, 11–23.
- 2014 Herodotus in Nubia. *Mnemosyne Supplements: History and Archaeology of Classical Antiquity* 368. Leiden–Boston.
- 2015 The Periods of Kushite History. From the Tenth Century BC to the AD Fourth Century. Budapest.
- 2017 Egy félreismert remekmű: A Petosiris-sír és az egyiptomi-görög kiegyezés. *Ókor* 16/2, 3–19.

